كوردستانێتی شاری موسڵ لەچەندین بەڵگەنامەی جیاجیادا

بەڵگەنامە کوردییەکان

بەشی پێنجەم (5-5)

دووشەممە 04.06.2007

دەرسیم دیبەگەیی

Darsim2006@hotmail.com

بەڵگەنامە کوردییەکان ژمارەیان (511) بەڵگەنامەیەو (311) سەرچاوەی بۆ بەکارهاتووە. هەموو مێژوونووس، گەڕیدە، جوگرافیناس، ڕۆژنامەنووس، نووسەر، پارتو پۆلیتیکە کوردییەکان تەواوی شاری موسڵ یان بەلای کەمەوە کەناری خۆرهەڵاتی ڕووباری دیجلە کە دەکاتە دەستە چەپی موسڵ بەخاکی کوردو بەشێک لەباشووری کوردستان دەزانن. هەشیانە ویلایەتی موسڵ بەویلایەتێکی کوردی یان بە بەشێکی کوردستان ناودەبات. بەمەبەستی خستنەڕووی بۆچوونەکانیان چەند بەڵگەنامەیەک دەخەینەڕوو:

مام جەلال، سەرۆک کۆماری ئێراقو سکرتێری گشتی یەکێتیی نیشتمانیی کوردستان، لە لاپەڕە (31-32)ی پەرتووکی (اغد ديموقراطي وحرمان الشعب حتى من حق الحلم؟)دا نووسیوێتی: (ئەگەر بگەڕێینەوە بۆ مێژوو، دەبینین ووشەی ئێراقی عارەبی، یان ئێراقی عەجەمی بەسەر چەند شوێنێکی دیاریکراوی وڵاتانی ئیسلامی دابڕابوو، بەڵام ئەو زاراوەیە وەک وڵات یان بوون دەرنەکەوت، بەڵکو وەک زاراوەیەکی جوگرافی بۆ ناوچەیەکی سنووردار کە هەرگیز سنووری باکووری لەهێڵی (تکریت—عانە)، تێنەدەپەڕی. تەنیا ئێمە نین کە ئەوە بڵێین، بەڵکو ئەوە ڕاستییەکە تەنانەت، کۆمیسیۆنی لێکۆڵینەوەی نێونەتەوەیی کە لایەنگری بەریتانیایە، نکۆڵی لێناکات. هەروەها ئێراقی عارەبی هەرگیز باشووری کوردستانی نەگرتۆتە خۆ، کە گەلی کورد هەزاران هەزار ساڵە تیایدا ژیاوەو، سنووری ئێراقی عارەبیش هەرگیز لەهێڵی (تکریت-عانە) تێپەڕی نەکردووە).

بەگوێرەی بۆچوونەکانی مام جەلال، شاری موسڵ بەتەواوی وەکو پارێزگایەک پارچەیەکی دانەبڕاوی باشووری کوردستانە، چونکە لەلایەک سەرکردەی ناوبراو باسی ئەوەمان بۆ دەکات کە باشووری کوردستان بەشێک نەبووە لە ئێراقی عارەبی، لەلایەکی تریشەوە باسی ئەوەمان بۆ دەکات کە سنووری ئێراق لەلای باکوورەوە هەرگیز لە تکریتو عانە تێنەپەڕیوە، شاری تکریت (150) کم دەکەوێتە باشووری شاری موسڵو، شاری (عانە)ش (430) کم دەکەوێتە باشووری خۆرئاوای شاری موسڵ، کەواتە شاری موسڵ لەدەرەوەی سنووری ئێراقی عارەبییە، چونکە ئەو شارە بەسەدان کیلۆمەتر دەکەوێتە باکووری ئەو شارانەی کە سنووری ئێراقی عارەبی لەلای باکوورەوە کۆتایی پێدێت.

مامۆستاو زانای بەناوبانگی کورد، مامۆستا عەلائەدین سەجادی، لە لاپەڕەکانی (13-14)ی پەرتووکی (شۆڕشەکانی کورد وە کوردو کۆماری عێراق)و، لە لاپەڕەکانی (52-53)ی پەرتووکی (مێژووی ئەدەبی کورد)و، لە لاپەڕەکانی (10-11)ی پەرتووکی (مێژووی ڕاپەڕینی کورد)دا نووسیوێتی: (تێکرای وڵاتی کوردستان ئەم شوێنانەی داگیرکردووە: لەڕۆژهەڵاتەوە پاڵ ئەدا بە ئێرانەوە، واتە لەخوزستانەوە دەست پێ ئەکا بۆ ئێراقی عەجەمو هەمەدانو زەنگانو تەوریز تا ئەگاتە ڕووباری (ئاراس) لە قەوقاسی باشوور. لەڕۆژئاواوە ئەگاتە ئایەنەو سیواسو پاڵ ئەدا بە

ئەنادۆڵەوە. لەباکوورەوە ئەگاتە قەوقاسو پارێزگای (لازستان). لەباشووری ڕۆژهەڵاتو باشوورەوە ریزە هێڵێکە لەخوزستانەوە دێت ئەگاتە کێوی حەمرینو بۆ کێوی شەنگال لەدەشتی شامو لەوێوە بۆ گرداغ تا ئەچێتە سنووری ئەسکەندەرونە.

ئەم کوردستانەی کە بەم جۆرە باسکرا ئەبێ بەسێ بەشی گەورە:

1- **کوردستانی ڕۆژهەڵات کە ئازربایجانی ڕۆژئاواو وڵاتی (سنە)و لوڕستانی گەورەو بچوکە.**

2- **کوردستانی باکوور کە وڵاتی خەرپوت، دیاربەکر، وان، بەتلیس، ئەرزوڕۆم، بەشێ لەوڵاتی سیواسو ناوچە شاخاوییەکان لەوڵاتی قارسو ئەردەهان، وە قەرەباغ لەقەوقاسی باشوورەوە.**

3- **کوردستانی باشوور کە وڵاتی سولەیمانی، کەرکوک، هەولێر، موسڵ، لەم لاوە خانەقیو مەندەلیو بەدرە.**

مامۆستای نەمر مامۆستا عەلائەددین سەجادی، لەلایەک زۆر ڕاشکاوانە شاری موسڵ بەشارێکی باشووری کوردستان دادەنێت، لەلایەکی تریشەوە کاتێک کە باسی سنووری کوردستان دەکاتو لەباشوورەوە لەخوزستان دەیهێنێت بەکێوە سوورو لەوێشەوە ڕاست بۆ کێوی شەنگال، ئەوە موسڵ دەکەوێتە ناو سنووری ئەو کوردستانەی کە مامۆستا سەجادی نەخشەی بۆ کێشاوین.

دکتۆر جەمال نەبەز، لە لاپەڕە (232)ی پەرتووکی (کۆبەرهەم ژمارە (6))دا نووسیوێتی: (ئایە نەدەبوو تا ئێستە کورد پەرلەمانێکی ڕەوایەتیداری (شەرعی) لەڕێی هەڵبژاردنێکی نوێوە ببوایە کە دەستوورێکی بنچینەیی بۆ کۆمارێکی فیدەراڵی دابنێو سنووری باشووری کوردستان بەتەواوی دەستنیشان بکا بەپێی ڕاستەقینەی مێژوویيو جوگرافیایی باشووری کوردستان، کە ستانەکانی موسڵو کەرکوکو هەولێرو سلێمانیو زۆربەی خاکی هەردوو ستانی کۆنی (دیالەو کووت دەگرێتەوە).

جاری یەکەم نییە کە دکتۆر جەمال نەبەز جەخت لەسەر کوردستانێتی شاری موسڵ دەکاتەوەو ئەو شارە بەشارێکی کوردیو کوردستانی ناودەبات، کاتێک کە سنووری باشووری کوردستان دەستنیشان دەکات شارەکانی موسڵ، کەرکوک، هەولێر، سلێمانیو زۆربەی خاکی هەردوو ستانی کۆنی (دیالەو کووت) بە کوردستان دادەنێت. ئەمەش دەکرێت وەکو بەڵگەیەکی تری کوردستانی بوونی ئەو شارەیە ناوزەند بکرێت.

دکتۆر عەبدوڵڵا غەفور، لە لاپەڕە (28)ی پەرتووکی ناوبراو لەسەرەوەدا دەڵێت: (سەرەتای پەیدابوونی شار لەکوردستاندا بۆ کۆتایی چەرخی چوارەمو سەرەتای چەرخی سێیەمی پ.ز دەگەڕێتەوە. چەند شارێک نەبێت کە مێژووەکەیان بۆ پێش ئەم ماوەیە دەگەڕێتەوە وەک شارەکانی هەولێرو موسڵ (نەینەوا) و کەرکوک (ئەرەبخا)و هی تریش).

ئەوەش بەڵگەیەکی تری کوردستانی بوونی شاری موسڵ-ە، چونکە جوگرافیناس دکتۆر عەبدوڵڵا غەفور کە باسی سەرەتای پەیدابوونی شار لە کوردستاندا دەکات، ناوی شارەکانی هەولێر، موسڵ (نەینەوا)و کەرکوک (ئەرەبخا) وەکو شاری کوردیو کوردستانی ناودەبات، کەواتە جوگرافیناسی ناوبراو شاری موسڵ بەشارێکی کوردستانی ناوزەند دەکات.

نەوشێروان مستەفا، بەرپرسی کۆمپانیای ووشە، لە لاپەڕە (187)ی پەرتووکی (چەند لاپەڕەیەک لەمێژوی ڕۆژنامەوانیی کوردی 1938-1958 ڕۆژنامەوانی نهێنی)دا، لەباسی پەیمانی نەتەوەیی پارتی دیموکراتی کورد بەپشت بەستنی بە (موسوعة سرية خاصة بالحزب الشيوعي العراقي السري، بغداد، 1948)، نووسیویە: (لەخاڵی یەکەمی پەیمانی نەتەوەیی پارتی دیموکراتی کورد هاتووە: 1- بەڕێگەی خەباتی رامیاریو بەڕێگەی تر تێئەکۆشین بۆ پێکهێنانی دەوڵەتی کوردستانی فیدراڵی دیموکراتی لەئێراقدا کە پێکدێ لە لیواکانی موسڵ، هەولێر، کەرکوک، سلێمانی، خانەقینو دەستوورەکەی ئەنجومەنێکی دامەزرێنەر دایئەنێ کە لەلایەن گەلی کوردەوە ڕاستەوخۆ بەدەنگدانی نهێنی هەڵئەبژێردرێ).

ئەوەی نەوشێروان مستەفا باسی دەکات، بۆچوونەکانی پارتی دیموکراتی کورد کە دواتر کرا بە پارتی دیموکراتی کوردستان دەردەخات، لەلایەک کە ئەوان هەر لەساڵی (1948)ەوە داوای دامەزراندنی دەوڵەتی فیدراڵی کوردستان-یان کردووە، لەلایەکی تریشەوە پارتی دیموکراتی کورد (کوردستان) هەر لەو ساڵێدا سنووری ئەو دەوڵەتە فیدراڵییە کوردستانییەیان بەپارێزگاکانی (موسڵ، هەولێر، کەرکوک، سلێمانیو قەزای خانەقین) دیاریکردووە. لەو ساڵەشدا هێشتا پارێزگای دهۆک قەزایەکی سەربە شاری موسڵ بووەو دواتر لە (27.5.1969)دا پارێزگای دهۆک لەقەزاکانی (دهۆک، زاخۆ، ئامێدیو ئاکرێ) دامەزرا. ئەو دەوڵەتی فیدراڵییە کوردستانییەی کە پارتی دیموکراتی کورد (کوردستان) داوای دەکات، بەڵگەیەکی تری کوردستانی بوونو کوردبوونی شاری موسڵ-ە.

زانای گەورەی کورد، محەممەد عەلی عەونی، لە لاپەڕەکانی (74-75)ی (شەرەفنامە)دا، لەژێر ناونیشانی (پێشەکیە عارەبیەکەی محەممەد عەلی عەونیو زێرنۆف بەسەر شەرەفنامە فارسیەکەی چاپی میسرەوە)، ئەو زانا بەرزەی کورد، لەباسی کوردستانێتی شاری موسڵ-دا نووسیوێتی: (لەسۆنگەی ئەو کەمتەرخەمیەدا هەرچی کورد بۆ ئیسلامی کردو هەر شانازیەکی لەمێژوودا گومانی دەبرد لەبیر کوردو بێگانەش چونەوەو زمانی شیرینو رەوانی کوردیش لەزۆربەی شارە گەورەکانی کوردستان وەک: موسڵ، دیاربەکر، سنەو ماردین روی لەکزیەو کەنەفتی ناوەو زمانی بێگانەیان بەجۆرێک تێخزاوە ئەگەر رێبوارێکی نەشارەزاو ناوشیار سەریان لێبدا وائەزانێ ئەو شارانە فڕیان بەسەر کوردستانەوە نەماوە. دەگەڵ ئەوەشا کە زۆربەی هەرەزۆری دانیشتوانی ئەو شارە گەورانە خوێنو زمانو رێوشوێنیان کوردانەی پاکە.. بەڵام وای لێهاتوە وەختە زمانی عارەبیو تورکیو فارسی زمانەکەیان لێداپۆشێ..).

بەگوێرەی بۆچوونەکانی زانای گەورەی کورد محەممەد عەلی عەونی، شاری موسڵ شارێکی کوردیو پارچەیەکی کوردستانە، چونکە مێژوونووسی ناوبراو کاتێک کە باسی مەترسییەکانی خۆی دەکات لەزاڵبوونی زمانی داگیرکەران لەشارە گەورەکانی کوردستانداو، ناوی شاری موسڵ-یش وەکو یەکێک لەشارە گەورەکانی کوردستان ناودەبات کە ئەو مەترسییەی لەسەرە.

دکتۆر عەزیز شەمزینی، لە لاپەڕە (74)ی پەرتووکی ناوبراو لەسەرەوەدا نووسیوێتی: (لەسەر بناغەی دابەشکردنی کارو ئەنجامە یەکلاکەرەوەکەی کە ئالوگۆڕ کردنی بەروبومی کشتوکاڵو بەرهەمی پیشەسازییە، شارەکانی کوردستان گەشە دەکەنو پەرەدەسێنن وەک کرماشان، سەقز، سابلاخ، بۆکان، شنۆ، نەغەدە، ڕەواندوز، هەولێر، کۆیە، سلێمانی، کەرکوک، خانەقین، موسڵ، وان، بەتلیس، ئامەد، موش، سیرت، ئەرزنجان، چۆلەمێرگ، مەلاتیە، ئورفە، جەزیرەی

ئیبن عومەر، قامشلیو زۆر شاری تر کە دەبن بەمەڵبەندی بازرگانی ئەو ناوچەیەی تیایدانو هەموو بەروبومو کەرەستەی خۆراکو بەرهەمی پیشەسازی بۆ دابین دەکەن (چ ئەوەی خۆیان دەیهێننە بەرهەم چ ئەوەی لەدەرەوە دەیهێننە ناو وڵات)و بەو شێوەیە ئەو شارانە دەبنە چەند مەڵبەندێکی بازرگانی لە کوردستاندا).
دکتۆر عەزیز شەمزینی، شاری موسڵ وەکو شارێکی کوردستانی ناودەبات، لەکاتێک کە باسی پەرەسەندنی بەرهەمە کشتوکاڵیو پیشەسازییەکانی کوردستان دەکات، کەواتە دکتۆر شەمزینی ئەو شارە بەشارێکی کوردیو بە بەشێک لە کوردستان دەزانێت.

مستەفا شێخ نعمەتوڵلا، لە لاپەڕەکانی (23-26)ی گۆڤاری گەلاوێژ، ژمارە (9)ی ئەیلولی ساڵی (1943)دا، لەبەشی (12)ی وتارەکەیدا لەژێر ناوی (جوگرافیای کوردستانی عێراق)دا بڵاوکردۆتەوە، لەلاپەڕە (26)دا نووسیویتی: (هەندێ ساڵ باران لە کوردستانی ئێراقدا زۆر کەم ئەبێ، ئەمەش لەبەر ئەم دوو هۆیەیە:

1- دووری کوردستان لەدەریاوە.
2- نزیکی لەچۆلو بیابانەکانی عارەبستانەوە.

رادەی ناوەندی بارانبارینیش لە کوردستانی ئێراقدا بەم جۆرەیە: سلێمانی (62) سانتیمەتر، هەولێر (50) سانتیمەتر، موسڵ (40) سانتیمەتر، کەرکوک (30) سانتیمەتر، بەڵام لەهەندێ ساڵی بەباراندا رادەی ناوەندی باران بارین لەناوچەی شاخە بەرزەکاندا ئەگاتە (100) سانتیمەتر).
لەسەرەوەدا بۆچوونەکانی (مستەفا شێخ نعمەتوڵلا)مان بۆ دەردەکەوێت ئەویش ئەوەیە کە شاری موسڵ بەشارێکی کوردستانی ئێراق (باشووری کوردستان) دادەنێت، چونکە ئەو لەباسی رادەی باران بارین لە کوردستاندا، شاری موسڵ-ی وەکو شارێکی کوردستانی ئێراق (باشووری کوردستان) ناوبردووە، کەواتە ناوبراو پێی وایە ئەو شارە شارێکی کوردستانیو کوردییە.

سەرچاوەکـــــــــــــــان:

1– جلال طالباني، اغد ديموقراطي وحرمان الشعب حتى من حق الحلم؟، من منشورات الاتحاد الوطني الكوردستاني، مركز- ئەركى نوێ-الثقافي-1989.

2– عەلائەدین سەجادی، شۆڕشەکانی کوردو کوردو کۆماری عێراق، چاپخانەی مەعاریف، بەغدا-1959.

3– عەلائەدین سەجادی، مێژووی ئەدەبی کورد، چاپخانەی مەعاریف – پەرتوکخانەی زانیاری، سەردەشت – رۆژئاوای کوردستان 1982ز – 1361ی هەتاوی.
4– عەلائەدین سەجادی، مێژووی راپەڕینی کورد، چاپی دووەم، چاپخانەی ئێران- شاری کورد - 1996.

5– دکتۆر جەمال نەبەز، کۆبەرهەم ژمارە (6)، کوردستان – سلێمانی 2006.

6– دکتۆر عەبدوڵلا غەفور، جوگرافیای دانیشتوانی کوردستان، چاپخانەی ئاپێک، ستۆکهۆڵم، 1994.

7– نەوشیروان مستەفا ئەمین، چەند لاپەڕەیەک لەمێژووی ڕۆژنامەوانی‌ی کوردی 1938-1958 ڕۆژنامەوانیی نهێنی-بەرگی سێیەم-بەشی یەکەم، سلێمانی 2004.

8– محەمەد عەلی عەونی، شەرەفخانی بەدلیسی، شەرەفنامە، هەژار کردویە بەکوردی، کۆڕی زانیاری کورد لەچاپی داوە، چاپخانەی نعمان-نەجەف-1973.

9– دکتۆر عەزیز شەمزینی، بزوتنەوەی نەتەوایەتی ڕزگاریخوازانەی گەلی کوردستان، وەرگێڕانی لەعەرەبییەوە فەرید ئەسەسەرد، چاپخانەی شەهید ئیبراهیم عەزۆ 1985.

10– مستەفا شێخ نعمەتوڵلا، گۆڤاری گەلاوێژ، گۆڤارێکی ئەدەبی‌و ڕۆشنبیری مانگانەی کوردییە، عەلائەددین سەجادی دەریدەکرد، ژمارە (9)ی ساڵی چوارەم، ئەیلولی ساڵی 1943.